Gaudí i el llibre de la natura

Art, espiritualitat i turisme en diàleg

Xavier Perarnau

Text de la ponència presentada a les XIII Jornades de Turisme Religiós (Abadia de Montserrat, 17 de novembre de 2026).

Introducció

Ser l'últim a intervenir en un congrés comporta el repte de no ser repetitiu, i més amb el tema que se m'ha proposat respecte a Gaudí: *La natura com a font d'inspiració*. Així que, a partir d'aquest marc, intentaré aportar una mirada de profunditat espiritual que sigui enriquidora per la seva pròpia perspectiva i complementària a les dels ponents precedents. I com a declaració d'intencions, anomeno la meva intervenció: ***Gaudí i el llibre de la natura: Art, espiritualitat i turisme en diàleg.***

El lema general de les jornades és *Gaudí: entre la natura, el símbol i el sagrat*. Això dibuixa tres vèrtexs. En Jaume Balateu s'ha ocupat abans que jo de la simbologia i jo m'ocuparé de l'eix entre la natura i el sagrat, del Gaudí que llegeix el llibre de la sagrada natura i l'assumeix plenament.

Parlaré des de la meva ressonància personal amb tot això: des del que he viscut i estudiat, i des de la consegüent dedicació a la triada art-natura-espiritualitat. També ho faré com a membre de Silene, associació sense ànim de lucre dedicada als significats i valors espirituals de la natura. En aquest punt escau mencionar que Silene va néixer precisament a Montserrat, ara fa vint anys, amb motiu d'organitzar el primer taller internacional de la Iniciativa Delos, de la Comissió d'Àrees Protegides de la Unió Internacional per a la Conservació de la natura. Aquell taller va ser la nostra matriu fundacional i el propòsit no ha canviat des d'aleshores: reconèixer que la natura, i les seves interpretacions, també les artístiques, són indestriables d'un valor espiritual que cal protegir tant o més que el valor ecològic o patrimonial, i per damunt de qualsevol valor econòmic, i fomentar la col·laboració entre organitzacions conservacionistes i religioses.

El gran llibre, sempre obert

Per a Gaudí —segons recull Isidre Puig Boada, deixeble seu—, el gran llibre, sempre obert i que hem de fer un esforç per llegir, és el de la natura, i els altres llibres es desprenen a

partir d'ell. Així, d'un arbre proper al seu obrador va dir: *«Aquest arbre proper al meu obrador; aquest és el meu mestre.»*

És una visió que parteix de la profunda intuïció que la natura és una gran manifestació, un mirall on es reflecteix la totalitat del misteri del món i de l'ésser humà. Són paraules que pouen del *Liber Naturae* medieval de la tradició cristiana que Gaudí hereta, on trobem, entre altres, Raimon Llull i Alain de Lille, del segle XII, a qui s'atribueix aquest vers: *«Omnis mundi creatura quasi liber et pictura nobis est in speculum.»* (Cada criatura del món és, per a nosaltres, com un llibre i una pintura, i un mirall).

Aquesta dimensió teofànica —la natura com a manifestació de la divinitat— no és, ni de bon tros, exclusiva del cristianisme, sinó que ressona en moltes altres espiritualitats, entre altres la sufí. Així, per a Ibn Arabi (un dels més grans místics de l'islam, nascut a Múrcia el 1165), el cosmos és el llibre de Déu, l'univers sencer són les seves paraules exhalades pel seu Sospir, i saber-lo llegir és la forma més alta de coneixement.

Esmento aquestes referències tant per exemplificar la universalitat de la intuïció com pel substrat cultural de Gaudí. També perquè s'emmarquen en dues de les grans religions del llibre, que, ben interpretades, es refereixen a dos llibres-revelació: l'Escriptura sagrada i la sagrada natura. Tots dos estan en diàleg simbiòtic i, malgrat els debats sobre la jerarquia entre ells, Gaudí té clara la primacia del llibre de la natura.

Inspirar-se és rebre i retornar

El mot *inspiració* és clau en aquesta aprehensió de la realitat. En la seva accepció més usual, el DIEC defineix *inspirar-se* com «agafar idees d'algú, d'un fet, d'una cosa per a crear una obra», i posa un exemple que coincideix plenament amb el títol proposat per la direcció del congrés per a la meva intervenció: «L'artista busca la inspiració dels seus quadres en la naturalesa».

Però la paraula diu més del que habitualment sembla. *Inspirare*, en llatí significa bufar a dins (*in-spirare*), i allò que entra és l'alè, l'esperit; *spiritus* ve de *spirare*. Estar inspirat és, literalment, tenir dins l'esperit. Moltes tradicions coincideixen a reconèixer aquest alè primordial: el *ruah* hebreu, el *prana* de l'hinduisme, el *pneuma* grec... Els mateixos grecs deien *entusiasme* (*en-theos*), «tenir un déu dins». Tots hem experimentat l'entusiasme que comporta estar tocat per la inspiració. El diccionari històric guarda aquest sentit antic: algú o alguna cosa «il·lumina l'enteniment» o «fa néixer dins l'ànima» una idea que abans no tenia. Així, doncs, la inspiració no s'agafa: ve de fora i es rep.

Dut tot això a la respiració humana, i des de la perspectiva espiritual, quan inspirem més que agafar, rebem; quan espirem, donem, ens donem. Inspirar-se és, doncs, rebre i

retornar. Així, Gaudí va respirar la natura: en inspirar rebia l'alè ocult que li dona vida, i en espirar el tornava en forma d'una sublim obra artística. Per això el meu títol es refereix al sagrat llibre de la natura: un llibre que, com els millors, no s'exhaureix, i que a cada nova lectura-respiració ens renova, enriqueix i eleva.

La meva intervenció s'articularà en dues parts: primer, Gaudí i la natura; després, unes reflexions sobre el repte que se'n desprèn amb relació al turisme.

Una advertència de vocabulari

Una advertència prèvia: parlo predominantment d'espiritualitat, no tant de religió, perquè entenc que *espiritual* és l'experiència transversal d'allò sagrat, i *religió* adquireix diverses formes instituïdes que sovint acullen l'espiritualitat mitjançant tradició, ritu i comunitat i algunes amb llibre. No faig cap jerarquia, només precisió conceptual: la religió pot englobar l'espiritualitat, però l'espiritualitat no en depèn ni la necessita.

I. Gaudí i la natura

Començo per la natura mateixa i després segueixo a Gaudí, anant dels aspectes més visibles cap als més profunds i espirituals.

La natura, primera font de l'esperit

Per als primers humans, la natura en la seva totalitat va ser un temple abans que un llibre. Molt abans de les catedrals, les mesquites o les sinagogues, els humans ja reconeixien com a sagrats determinats indrets naturals: una muntanya, una font, un bosc, una gruta, un arbre singular. Encara avui, arreu del món, innombrables llocs naturals són venerats per comunitats que hi perceben una presència, i sovint s'han conservat bé durant generacions precisament perquè eren percebuts com a sagrats. La natura és, doncs, la primera revelació: el temple abans dels temples, i el llibre abans dels llibres.

Les darreres dècades, les pràctiques de conservació de la natura han començat a reconèixer-ho. En aquest sentit, la UICN ha publicat una guia de bones pràctiques — traduïda al castellà per Silene— per a re-integrar els valors culturals i espirituals, especialment en la governança i la gestió de les àrees protegides. Que calgui recollir-ho en un document indica fins a quin punt s'ha oblidat per a una considerable part de la població mundial, i la importància de recuperar-ho.

Cal precisar que l'experiència espiritual de la natura no requereix teologia. Davant d'una muntanya, d'un bosc o d'un cel nocturn, moltes persones, creients o no, descriuen una vivència semblant: sentir-se petites i alhora acollides, percebre una presència o un tot que les excedeix. És l'experiència del fons inefable de la qual parteix Gaudí, i que la seva obra

intenta aprendre, interpretar i transmetre. Un mestre és algú de qui s'aprèn escoltant, i Gaudí, com veiem, en va escollir un: un arbre proper al seu obrador. Aquesta elecció ja és una actitud espiritual: la de qui es deixa ensenyar pel món abans d'imposar-hi una forma. Tot el que segueix —de la biomimesi a la mística de l'espai— pot llegir-se com l'expressió d'aquesta escolta i recepció.

Més enllà de la mimesi morfològica

Tothom coneix el Gaudí que reprodueix i evoca el món vegetal, la geologia, els agents atmosfèrics, etc.: les xemeneies retorçades de la Pedrera, les formes florals a les façanes, o els fruits als pinacles, com ens ha explicat en Jordi Faulí en aquestes jornades. La de la mimesi de la natura és òbviament una explicació necessària, però també insuficient en si mateixa, perquè Gaudí no és formalista: no imita, sinó que s'inspira. No capta tant l'aparença exterior com allò que li dona vida. Altrament dit: reprodueix essencialitats a través de les formes que les revelen.

Podem parlar, doncs, d'una mística de la forma, però cal aprofundir molt més.

La natura com a mètode: la mística de la matèria

A la Colònia Güell veiem com Gaudí projecta la seva construcció mitjançant una maqueta invertida: cordills carregats amb petits sacs, cadascun amb el pes exacte proporcional que cada punt de l'edifici hauria de suportar. La gravetat dibuixa la catenària; Gaudí fotografia aquell garbuix i, en revelar la imatge, la capgira: allò que penjava esdevé un arc o una volta, una geometria que treballa només a compressió, sense contraforts. Ho resumeixo amb tota la prevenció, perquè el que m'interessa no és la física mecànica sinó la mística de la matèria i de l'espai de Gaudí.

El nostre arquitecte no imposa una forma ideal i després calcula com sostenir-la, sinó que capgira el procés: deixa que la llei física, no la seva voluntat estètica, dibuixi la forma. Em sembla que podem parlar amb propietat d'una mística de la matèria i, en cert sentit, també de mística de la física. L'adopció de les lleis formals i mecàniques que regeixen la pedra i el pes, a més de ser d'una implacable lògica física, respon, i fonamentalment, a una absoluta reverència de Gaudí per la natura, a una rendició joiosa a les seves lleis.

Aquí ja s'entreveu la mística de l'espai que veurem tot seguit. Les formes que neixen d'aquest mètode —per exemple el conjunt de les columnes que s'inclinen i es ramifiquen com troncs per repartir el pes, tal com ho faria un arbre— no són com un bosc perquè ho hagi decidit estèticament ni un mer símbol, tot i que també ho són. Les formes i els espais de Gaudí són com són perquè brollen de manera gairebé inevitable de la física ben

observada i obeïda, i creant així espais que evoquen i emfatitzen una omnipresent sacralitat que ho és, en origen, de la natura.

La natura com a experiència: la Sagrada Família i la mística de l'espai

A la Sagrada Família la mística és sobretot de l'espai. Entrem a la nau i el cos percep i sap abans que el cap pugui etiquetar res amb paraules: les columnes, la llum onírica, l'escala que ens empetiteix sense oprimir-nos, els buits i els plens, els moviments que copsem. Tot això no són mers elements separats, constructius o de decoració, que calgui interpretar, sinó un tot articulat i significatiu que conforma una atmosfera que actua directament sobre la sensibilitat, en capes subtils i profundes, abans de qualsevol pensament conscient i més enllà del que cap discurs racional pugui expressar, com va reflexionar filosòficament Merleau-Ponty des de la fenomenologia.

Per la seva part, Michel Hulin va definir com a *mística salvatge* l'experiència espontània, sense institució ni doctrina, que irromp a vegades, sovint davant la natura, però bé podria ser aplicable a la basílica de la Sagrada Família, un espai pensat més que per ser mirat per ser habitat ritualment: per pregar, cantar, celebrar.

No és casualitat que hi domini la figura de l'arbre, que per a tantes tradicions, sobretot primigènies, és l'*Axis Mundi*, l'eix simbòlic que uneix terra i cel, com va explicar Mircea Eliade —a qui ens tornarem a referir— a la seva obra cabdal *El sagrat i el profà*. Aquest bosc de pedra n'és una magnífica reelaboració.

Per comprendre millor per què aquesta experiència funciona així, ens poden continuar ajudant algunes mirades filosòfiques que es complementen. Rudolf Otto —teòleg alemany i historiador de les religions d'inicis del segle XX— en deia el *numinós* a allò sagrat que no es pensa primer, sinó que se sent: un *mysterium tremendum et fascinans* que sobrepassa i atrau alhora. Mircea Eliade —historiador romanès de les religions de mitjans del mateix segle— hi veuria una *hierofania*: aquest espai no és un espai més amb decoració religiosa a sobre, sinó un lloc que trenca amb l'espai homogeni quotidià i crea un genuí temple, un espai delimitat i ritualitzat per a la comunió amb el transcendent.

Les mirades d'Otto i Eliade no fan una lectura simbòlica, sinó una aproximació diferent i complementària a la lectura bíblica i simbòlica de l'obra. Aquesta desxifra, mentre que aquelles ens parlen d'una experiència que es pot viure també abans de qualsevol lectura simbòlica. Jo em focalitzo en això: en què ens fa l'arquitectura de Gaudí. Llegir-ho, tal com ho entenia Gaudí —i com ho entén la lectio benedictina—, no és tant desxifrar com deixar-se afectar.

La natura com a culminació: el Parc Güell i la mística de l'atmosfera

Al Parc Güell pràcticament ja no hi ha edifici mediador, només elements de transició: arquitectura i paisatge tendeixen a fondre's. El banc serpentejant respon a la implacable geometria de la sala hipòstila sobre la qual descansa i alhora suggereix l'ondulació genuïnament orgànica de la natura. Sota, el bosc de columnes dòriques conviu amb els pins que hi creixen al voltant, i la llum mediterrània, que hi entra tamisada, hi crea a cada moment una atmosfera diferent, com va exposar magníficament en Carles Rius.

Per entendre què passa en aquests espais ens pot ajudar la reflexió de Gernot Böhme (filòsof alemany, mort el 2022), que va desplegar l'estètica de les atmosferes. L'atmosfera és per a ell aquella qualitat afectiva difusa que l'espai genera i que envolta qui hi entra, sense estar ni als objectes ni al subjecte. No és un efecte casual: es produeix amb llum, matèria i proporció. Podem dir, doncs, que Gaudí en va ser un mestre.

Un eco en tres temps

Podem resumir en tres temps el recorregut que estem fent. En primer lloc, la natura exhala: és la primera font, l'alè que ho sosté tot. Després, Gaudí l'inspira —l'observa, l'escolta, hi aprèn— i la torna en forma d'obra: pedra, llum i espai que fan present en un edifici allò que la natura fa present en un bosc. I finalment, el visitant o habitant, si pot, l'inspira al seu torn: rep, dins d'aquesta atmosfera, alguna cosa d'aquell alè originari.

Hi ha, doncs, un eco, i com tot eco depèn de cada reflex. Si Gaudí no hagués escoltat, la seva obra seria un seguit de formes buides. Si el visitant no pot escoltar, l'obra queda reduïda a una forma admirada de lluny. Però l'eco no es perd de cop: s'afebleix, i pot continuar sonant en edificis plens de gent que ja només hi veuen un magnífic decorat.

Els dos primers temps són de la natura i de Gaudí. El tercer és nostre, i és el que està en joc ara, en les condicions de cada visita.

Böhme va veure també l'altra cara de les atmosferes, el perill: en l'economia actual es venen cada cop més atmosferes. *Capitalisme estètic*, en deia, o *capitalisme d'atmosferes*, en què el valor generat ja no rau en la utilitat pràctica del que es ven, sinó en la capacitat de crear entorns sensorials i climes emocionals, molts d'ells mancats d'espiritualitat malgrat trobar-se en espais religiosos.

II. El repte del turisme

Fins aquí he esbossat una visió inequívocament espiritual del Gaudí més espiritual: una obra concebuda, entre altres coses, per fer ressonar qui la visita o l'habita amb el llibre de la natura, que per definició és el pont entre la divinitat i els homes.

A partir d'aquí aportaré tot seguit algunes reflexions i preguntes que se'n deriven. Les plantejo des del respecte a totes les tradicions i des de la preocupació per l'evident banalització que molts indrets pateixen. Potser són idees una mica agitadores, que ben segur no seran compartides per tothom, però es tracta de reflexionar i avançar, així que espero que siguin útils per al debat: *Com expliquem avui Gaudí? I sobretot, com podríem explicar-lo?*

Abans faré algunes distincions conceptuals, després veurem com el turisme pot afavorir o malmetre la dimensió espiritual dels llocs, i acabaré amb quatre preguntes per al debat.

Sagrat i sacralització

El sagrat, és. Sense que ningú ho decreti: es percep per si mateix, tal com hem vist que passa a la natura, temple primer i arquetip de tots els altres.

Posteriorment, els humans busquem —perquè necessitem— explicitar i reforçar el vincle amb el transcendent mitjançant actes simbòlics: mites, litúrgies, art, temples... És important recordar que els símbols no creen el sagrat, sinó que l'ancoren i el fan visible i transmissible. *Sacralitzat* és, per tant, allò o l'indret que els humans determinem a tal efecte. Un temple arquitectònic consagrat és probablement un dels millors exemples.

En aquest context, el risc de la *turistificació*, que distingeixo clarament del turisme, és el possible impacte negatiu de certes formes de turisme pel qual un lloc sagrat o consagrat es degrada i deixa de poder ser entès i viscut com a tal.

Tres paraules, tres turismes

També és important discernir el significat de tres nocions, les quals cal emprar amb precisió. Espiritual és la percepció de la presència, l'experiència d'allò sagrat. És personal, íntima, sense necessitat de religió ni de ritu: pot aflorar enmig d'una natura immensa o davant d'un quadre de Mark Rothko. Per la seva part, religiós és allò pròpi de les diverses formes instituïdes de l'experiència espiritual, la qual es canalitza amb tradicions, ritus i comunitats, i en molts casos amb escriptures. Cultural refereix al patrimoni, material o immaterial, sense que calgui atribuir-li cap significat ni experiència espiritual o religiosa. En el turisme, és allò que s'hi va a conèixer i a gaudir: l'experiència espiritual hi és possible, però no n'és l'objecte.

Aquestes tres paraules tenen un correlat amb la pràctica que convé no confondre. En l'àmbit professional i acadèmic, els especialistes les defineixen principalment a partir de dos criteris, la motivació del viatger i el tipus de destí.

El turisme cultural, segons la definició adoptada per l'organisme mundial de turisme de les Nacions Unides, és aquell en què la motivació essencial del visitant és aprendre, descobrir, experimentar i consumir els atractius culturals, tangibles i intangibles, d'una destinació; i, curiosament, aquesta mateixa definició inclou els d'ordre espiritual i emocional. El turisme religiós es defineix o bé per la motivació —viatjar per motius religiosos, del pelegrinatge a la participació en celebracions— o bé pel destí, la visita a llocs religiosos, sigui quina sigui la motivació. Aquesta segona accepció inclou, doncs, les moltes persones que entren en una església o en un monestir per l'arquitectura o per la història, sense creences.

El turisme espiritual, en canvi, es defineix principalment per la motivació: un projecte conscient de recerca de sentit o de creixement personal, que pot donar-se dins o fora d'una religió i que no requereix exclusivament un lloc concret, establert oficialment com a sagrat, sinó sobretot un espai que permeti una determinada experiència.

Les fronteres entre aquests tipus de turisme són, òbviament, permeables: per exemple, una mateixa persona pot viatjar per cultura, aturar-se en un santuari per curiositat i trobar-hi allò que no buscava.

Aquí hi ha el punt que m'interessa. Aquestes tipologies classifiquen sobretot pel que porta algú a viatjar o pel lloc que visita, però difícilment descriuen el que passa durant la visita. Algú classificat com a turista cultural davant la Sagrada Família pot viure una experiència espiritual, i un turista religiós pot quedar-se en la simple vivència cultural.

La distinció que proposo és un altre eix: no d'on ve la persona ni què ve a veure, sinó què li passa. Per tant, a efectes del que vull dir, defineixo turisme espiritual com un desplaçament o una visita en què l'experiència espiritual és buscada o, si més no, possible, sigui quina sigui l'etiqueta de qui la fa.

Vivència i experiència

I una distinció més: *vivència* és allò que es viu; *experiència* és la vivència rebuda i processada amb atenció, sentida i reflexionada, que no es consumeix efímerament sinó que transforma.

La distinció no és només verbal. El filòsof Walter Benjamin la va fer servir per descriure la modernitat: d'una banda, l'*Erlebnis*, l'episodi viscut, aïllat i immediat; de l'altra, l'*Erfahrung*, l'experiència que s'elabora, s'incorpora i es pot transmetre. La vivència passa; l'experiència queda i ens canvia.

El turisme de masses tendeix a acumular vivències: veure, fotografiar, marcar la casella. I el màrqueting parla sovint d'«experiències» per referir-se, en realitat, a vivències emfatitzades i ben empaquetades. És una de les raons per les quals insisteixo a no fer

servir les dues paraules com a sinònimes. Un criteri senzill per cloure aquesta comparació: la vivència s'acaba quan s'acaba la visita; l'experiència continua actuant després.

Una tensió cabdal

Aplicat tot això a Gaudí, la seva obra i el turisme: tendim a identificar la seva espiritualitat amb la religiositat explícita de la seva fe cristiana i amb la seva arquitectura amb funcionalitat religiosa, com la Sagrada Família o la cripta de la Colònia Güell. Però la seva espiritualitat la trobem a tota la seva obra, també la civil, no només a través de la creu que corona els seus edificis o de l'evocació que constitueix la seva geometria, sinó mitjançant l'evocació de la natura.

Chiara Curti va recordar en aquestes jornades que Gaudí aspirava a contribuir a una futura societat més contemplativa, i per tant cal preguntar-nos si la manera com majoritàriament es visita avui la seva obra correspon a aquest propòsit o al contrari.

Aquesta és una tensió que massa sovint esdevé contradicció. Si Gaudí volia evocar, amb mètode i mitjançant l'experiència, una reverència envers la natura i, amb ella, envers Déu creador: estem oferint amb el model turístic majoritàriament vigent les condicions per a la seva aspiració? Proporcionem les condicions per a un turisme espiritual, o només un succedani?

És possible rebre-hi res, entre els milers de persones que entren cada dia a la Sagrada Família, moltes només amb l'afany, legítim, d'obtenir i publicar fotografies? Quina mena d'experiència és aquesta? Fins a quin punt correspon amb el propòsit de Gaudí, i fins a quin punt amb la del mer consumidor de viatges?

Visitar i anar-hi

Fixem-nos en el verb *visitar*, que és el que fan gran part dels turistes. Els llocs sacralitzats, o els que evoquen la sacralitat de la natura, avui majoritàriament només es visiten. És difícil fer-hi gaire cosa més: preu d'entrada, franja horària, recorregut marcat, soroll. El risc és que els llocs es dessacralitzin i, encara pitjor, esdevinguin un *no-lloc*, segons ho definí l'antropòleg francès Marc Augé: un espai de pas, de simple vivència, no de permanència ni d'experiència.

Augé pensava en espais com els aeroports, les autopistes o els centres comercials: llocs on tothom passa i ningú no hi és, que no creen identitat, ni relació, ni història. Un lloc sagrat pot esdevenir un *no-lloc*: pot rebre milions de persones i no ser lloc per a ningú. La concurrència no fa el lloc; el fa la permanència: algú que en surt tocat, que potser hi voldrà tornar, que en té cura...

Abans, sovint s'anava als llocs religiosos a fer alguna cosa —pregar, oferir, esperar, rebre—, potser també en multitud, però sempre amb un tempo (*kairós*, no *cronos*), amb un gest i una meta. Les multituds no són per si soles incompatibles amb el sagrat: Montserrat, Lourdes o Santiago de Compostela n'han estat destí durant segles. Però rebre requereix temps, silenci, actitud i atenció, com ho requereix —per emprar el mateix exemple d'abans— un quadre de Rothko, el qual només s'obre a qui s'hi queda davant una bona estona amb una certa actitud, i en té les condicions per contemplar-lo.

Què depèn de la demanda i què de l'oferta? Hi ha qui ve a fotografiar, però també qui ve a buscar alguna cosa més. En tots dos casos l'oferta modela el que és possible, potencia o dificulta certs aspectes o dimensions: el preu, l'horari, el recorregut, la massificació, el soroll, etc. condicionen què s'hi pot fer.

La delicada qüestió de l'ús

Que un lloc estigui reconegut formalment com a sacralitzat no garanteix res, i menys sota el règim del turisme massiu.

Eliade deia que un espai sagrat no és un espai amb una etiqueta, sinó un espai que s'ha manifestat com a tal. Altra cosa és que a l'home modern cada cop li costa més percebre-ho. Durkheim afirmava que el sagrat només existeix mentre una comunitat el sosté amb els seus ritus. La veritat és probablement intermèdia: encara que la pedra i la muntanya continuïn aparentment intactes, alguna cosa es desgasta amb la deixadesa o la indiferència i només se sosté amb l'atenció i la cura col·lectives.

La turistificació

El mot *turistificació* s'ha fet servir sobretot per als barris i els centres històrics de les ciutats: designa el procés pel qual un lloc acaba organitzat per al turisme i en funció d'ell, fins que perd els usos, els habitants i els significats que el feien viu. No és el mateix que el turisme, que és una activitat que pot ser respectuosa i fins i tot beneficiosa; la turistificació es produeix quan el lloc passa a estar subordinat a aquesta activitat.

Un edifici pot sobreviure físicament convertit en atracció de pagament i morir com a espai sagrat. L'historiador de l'art Tomaso Montanari ha defensat que les esglésies siguin obertes i gratuïtes, sense desvirtuar-ne la dimensió espiritual. Perquè, sigui obra de la natura o humana, la turistificació sense consciència en degrada el valor espiritual dels llocs.

En un lloc sagrat, aquesta subordinació es nota en coses molt concretes: l'accés es regula per entrada i per horari; el recorregut ordena el cos i l'atenció; l'ús propi del lloc —pregar, callar, retirar-se— passa a ser una interferència; i el relat que se n'ofereix el converteix en

un producte que s'ha d'explicar de pressa. Cap d'aquestes mesures és il·legítima per si mateixa. El problema és que, sumades, acaben definint què és el lloc.

Dues turistificacions

Per veure-ho amb perspectiva, sortim un moment de Gaudí i de l'art i anem a la natura. A la Patagònia xilena vaig visitar immensos boscos, glaceres, fiords i llacs d'una sacralitat insuperable. Molts d'aquests espais són accessibles sense restricció atesa la seva vastitud, però molts altres són protegits i tractats com un museu d'objectes materials: accés controlat, tarifa, vigilància i horari (dilluns, festa: tancat).

Així que la pregunta és: què passa quan regulem una visita sense tenir en compte totes les dimensions del lloc, inclosa l'espiritual? Allò que ignorem, acabem marginant-ho o trepitjant-ho.

Hem vist dos moviments que s'assemblen. En un monument, la turistificació converteix un temple en atracció; en un parc natural, converteix un bosc o una glacera en producte. En tots dos casos el lloc continua allà, i fins i tot rep més visitants, però alguna cosa es perd: la capacitat de ser rebut com a sagrat. I en tots dos, també, el que s'acaba venent és una atmosfera, en el sentit de Böhme: un clima sensorial i emocional massa desvinculat d'allò que el lloc significa.

Hi ha, però, una diferència que ajuda a entendre per què no es nota igual. El monument té, o ha tingut, una comunitat que sosté la seva sacralitat: gent que hi prega, hi celebra, en té cura i en transmet el sentit. Quan el turisme arriba, aquesta comunitat pot resistir, negociar o, almenys, recordar què és aquell lloc. Per això l'erosió d'un temple —l'ús com a escenari, la pèrdua del silenci— tendeix a advertir-se i a discutir-se.

La natura sagrada, en canvi, sovint no té aquesta comunitat, o l'ha perduda: les poblacions que la veneraven son desplaçades, assimilades o simplement no són reconegudes per qui gestiona o explota l'espai. Si la sacralitat només es manté amb l'atenció i la cura col·lectives, la natura és doblement vulnerable: poques persones la defensen com a sagrada. I per això la seva erosió espiritual passa desapercebuda. Formalment, el parc continua protegit, els arbres continuen drets, el nombre de visitants creix, i escassament es registra com a pèrdua que aquell bosc hagi deixat de ser un lloc sagrat.

No cal simplificar-ho: hi ha encara comunitats religioses o indígenes que sostenen llocs naturals sagrats. I les polítiques de conservació comencen a reconèixer-les; aquest és el sentit de la guia de la UICN que he esmentat.

Per això val la pena pensar les dues turistificacions juntes en tant que ambdues poden comportar la pèrdua de capacitat de llegir un mateix llibre.

El paper dels operadors turístics i dels guies

Els operadors turístics i els guies hi tenen un paper decisiu en tot això, perquè, conscientment o no, modelen la interpretació del lloc i, per tant, tenen la capacitat de condicionar l'experiència. Cal ser conscient del que es fa o no es fa, i com.

Dir que un lloc va ser sagrat és una dada, i les dades s'obliden. Explicar-ne el significat religiós ja apunta més al moll de l'os, però continua sent una intermediació. La qüestió, per a un veritable turisme espiritual, és ajudar algú a sentir alguna cosa del lloc que ressoni amb la seva espiritualitat i amb la del lloc: permetre i, si cal, contribuir a crear les condicions d'aquesta experiència. Per exemple, un guia que convida a quedar-se uns minuts en silenci, només percebent.

Una recerca recent sobre qui visita espais naturals protegits apunta tres coses que ens interessen: que la natura és, per si sola, un mitjà suficient per a la vivència de transcendència, fins i tot per a qui no l'havia buscada; que els guies en són mediadors clau, tot i que el seu ofici gairebé no està regulat i poc preparat per a aquesta dimensió; i que la vivència passa de ser inconscient a conscient quan hi ha calma, solitud, temps per reflexionar i un entorn que ho afavoreix.

Això ja ha començat a atendre's en la natura: recentment s'ha fet un curs de formació per a guies sobre Montserrat i Montsant, que incorpora les polítiques de la UICN i la mirada espiritual d'aquests paisatges. Falta l'equivalent per als guies de monuments. Un guia de la Sagrada Família, d'una catedral o d'un monestir no necessita només informació sobre dades històriques i estils: necessita formar-se en la lectura simbòlica de l'edifici, en la comprensió de la sacralitat que va néixer per evocar i en l'ofici subtil de crear les condicions perquè el visitant la rebi: el silenci, la pausa, el temps. Formar-los és una manera d'alimentar l'eco: que allò que Gaudí va rebre de la natura i va retornar en forma d'obra no s'apagui en l'últim tram de la cadena, que és el visitant.

Hi ha, però, un risc que convé dir clarament: que aquesta formació es redueixi a oferir «experiències» de més qualitat. Seria instrumentalitzar l'espiritualitat com un valor afegit del producte turístic, que correspondria al capitalisme d'atmosferes de què parlava Böhme. La diferència no és de grau, sinó de propòsit: no es tracta de millorar el que es ven, sinó de crear les condicions perquè el visitant pugui rebre, i això inclou, de vegades, estar disposat a oferir menys: menys discurs, menys ritme, menys consum.

No és una crítica a l'ofici, sinó el reconeixement de la seva importància.

Quatre preguntes i conclusió

Per resumir i concloure, concreto en quatre preguntes, per exemple a partir de la visita a la Sagrada Família:

1. Per a la majoria de persones, indiferents a l'espiritualitat o no receptives a la sacralitat del lloc: és recuperable, ni que sigui en part, aquest sentit mitjançant la visita? Com?
2. Per a qui busca una experiència espiritual o religiosa: com protegir-lo i preservar-ne les condicions enmig del turisme comercial de masses?
3. Com regular una visita tenint en compte totes les dimensions del lloc, inclosa l'espiritual?
4. Una pregunta de fons, que sé que pot ser polèmica: i si ho provéssim al revés? I si poséssim l'experiència genuïna al davant i féssim que l'organització del turisme s'hi girés entorn seu?

Opino convençudament que l'experiència (no la vivència, segons he definit abans) hauria de ser prioritària, perquè és en això que consisteix l'essència humana, i sobretot en un àmbit espiritual. A mi em sembla que l'economia hauria de ser un instrument de la vida, i no al revés, i que sovint hem invertit l'ordre i hem primat el consum per damunt d'allò més essencial de l'ésser humà. És una opinió personal, i sé que la realitat és complexa; per això no ho plantejo com una recepta, sinó com una qüestió oberta a tractar.

Idees centrals

Les idees clau que he intentat transmetre són aquestes:

- Gaudí no concebia els seus edificis com a monuments, sinó com una lectura del llibre de la natura i una manera de fer-hi entrar qui els visités o habités.
- Hi ha fricció entre indústria turística, cultura i espiritualitat. El que poso en primer pla és com fer espai a l'experiència espiritual, que no es gestiona, es permet, creant-ne les condicions. No la resoldrem aquí, però és cabdal afrontar-la.
- La turistificació amenaça per igual el monument i la natura sagrada, però en la natura passa més desapercebuda perquè sovint no té una comunitat que la reclami com a tal.
- Formar els guies —com ja es fa amb els de natura— és una de les maneres més directes d'alimentar l'eco que Gaudí va rebre i va retornar, sempre que no es converteixi en una manera més de vendre experiències.

La manera com hi responguem decidirà si la Sagrada Família o Montserrat poden continuar sent, per a algunes persones, un lloc sagrat, o passen a ser només un magnífic eco del que van ser.

Del coneixement a la saviesa

He dit al principi que parlo del que he estudiat i, sobretot, del que he viscut. No és una nota biogràfica: és la tesi. Cap coneixement és vàlid si és només intel·lectual; només té sentit quan té correlació amb l'experiència i es converteix en saviesa, i això vol dir encarnar-lo: que neixi de la vivència, es transformi en experiència i serveixi per a la vida. Gaudí no va llegir el llibre de la natura només amb la intel·ligència: el va respirar. Per això la seva obra no s'esgota en la forma ni en la superfície, i ens demana una lectura que tampoc no s'hi quedi.

Visc al Pirineu, on he tornat tant per a habitar la natura —que és molt més que viure-hi— com perquè és el lloc d'on hi tinc els orígens, d'on prové el meu llinatge familiar. Vaig néixer, curiosament, al peu de la Sagrada Família, a l'inici de l'avinguda Gaudí, als seus peus vaig jugar-hi d'infant, abans dels cotxes i el turisme posterior. Segons la frase que se li atribueix, Gaudí deia que l'originalitat consisteix a tornar a l'origen; jo, a la meva escala, he fet un camí semblant. Perquè el fons de tot són els orígens, les arrels terrenals i transcendents. I és des d'aquests boscos que he concebut i m'he inspirat per fer aquesta conferència.